

Сутність та особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства

Чумак Володимир Валентинович¹, Бондаренко Ольга Сергіївна²

Опубліковано	Секція	УДК
23.10.2022	Право	342.951 (477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7751401>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті визначено сутність та особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства.

Підкреслено, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Зазначено, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Наголошено, що іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Встановлено, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, законами України, а також міжнародними договорами України.

Ключові слова: правовий статус, іноземці, особи без громадянства, сутність, особливості, правосуб'єктність, юрисдикція, права і свободи, нормативно-правові акти, міжнародні договори, Україна.

The essence and features of the legal status of foreigners and stateless persons

Annotation. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state. In order to fulfill this duty, an appropriate law enforcement mechanism is formed and functions in the state, each of whose links carries out its specific tasks and functions in a certain sphere of public life.

At the initial stages of the formation of independent Ukraine, the absence of significant changes in the approaches to the management of social and state life did not cause significant inconvenience. However, at the current stage of social development, the elements of the state-power mechanism inherited from the Soviet era are no longer able to effectively manage social relations

¹ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, <https://orcid.org/0000-0002-6171-2250>

² доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету, <https://orcid.org/0000-0002-2288-1393>

and processes and properly satisfy the urgent needs and requests of their subjects. This led to an urgent need to introduce meaningful reforms regarding the organization and functioning of the main links of the state-power mechanism, the relevance of which has increased even more in the conditions of Ukraine's course toward European integration. The article defines the essence and peculiarities of the legal status of foreigners and stateless persons.

It is emphasized that foreigners and stateless persons who are in Ukraine on legal grounds enjoy the same rights and freedoms and bear the same obligations as citizens of Ukraine, with exceptions established by the Constitution, laws, or international treaties of Ukraine.

It is noted that foreigners and stateless persons who are under the jurisdiction of Ukraine, regardless of the legality of their stay, have the right to recognition of their legal personality and basic human rights and freedoms.

It was emphasized that foreigners and stateless persons are obliged to strictly adhere to the Constitution and laws of Ukraine and other normative legal acts, not to encroach on the rights and freedoms, honor and dignity of other people, the interests of society, and the state.

It has been established that the legal status of foreigners and stateless persons is determined by the Constitution of Ukraine, this and other laws of Ukraine, as well as international treaties of Ukraine.

Keywords: legal status, foreigners, stateless persons, essence, peculiarities, legal personality, jurisdiction, rights and freedoms, normative legal acts, international treaties, Ukraine.

Вступ

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Для виконання зазначеного обов'язку в державі формується та функціонує відповідний правоохоронний механізм, кожна з ланок якого здійснює свої специфічні завдання і функції у певній сфері суспільного життя.

На первинних етапах становлення незалежної України відсутність суттєвих змін в підходах до управління суспільно-державним життям не викликала значних незручностей, однак, на нинішньому етапі суспільного розвитку успадковані від радянської епохи елементи державно-владного механізму вже не здатні ефективно управляти суспільними відносинами і процесами та належним чином задовольняти нагальні потреби і запити їх суб'єктів [1]. Це обумовило гостру потребу в запровадженні змістовних реформ щодо організації та функціонування основних ланок державно-владного механізму, актуальність яких зросла ще більше в умовах курсу України на євроінтеграцію.

Статтями 26, 33 Конституції України визначено, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України, відповідно до яких іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [2].

Із врахуванням нинішньої обстановки на території України доцільно присвятити наукове дослідження більш детальному вивченню проблематики законодавчого врегулювання правового статусу іноземців та осіб без громадянства.

Огляд літератури. Категорія «правовий статус» є однією з центральних для правової науки, її аспекти, як у загальному, так і спеціально-правовому контексті, вивчала ціла низка дослідників, зокрема: В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, Ю. П. Битяк, В. В. Голосніченко, І. П. Голосніченко, В. В. Копейчиков, О. Ф. Скакун, та інші. Зокрема, теоретичним і практичним проблемам адміністративної відповідальності за правопорушення іноземців та осіб без громадянства приділяли увагу: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, М. І. Ануфрієв, Г. В. Атаманчук, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, І.Л. Багило,

Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, В. М. Гаращук, Є. В. Додін, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Є. Б. Кубко, В. П. Петков, В. Ф. Опришко, О. І. Остапенко, І. М. Пахомов, О. П. Рябченко, О.М. Рєзнік, В.П. Петков, А. О. Селіванов, О. Ф. Скакун, М. М. Тищенко, В. В. Цветков, О. Н. Ярмиш та інші. Вказані науковці зробили вагомий внесок у розвиток науки адміністративного права, однак при цьому в зазначеній сфері залишається низка невіршених питань, зокрема пов'язаних із правовим статусом іноземців та осіб без громадянства.

Таким чином, відсутність комплексних досліджень, присвячених аналізу правового статусу іноземців та осіб без громадянства, наявність низки прогалин та недоліків у відповідному нормативно-правовому забезпеченні зумовлюють актуальність та своєчасність обраної у дослідженні тематики. Вирішення представленої проблематики дозволить не тільки підвищити якість та ефективність вирішення справ в адміністративних судах, а й сприятиме реалізації правового статусу всіх учасників адміністративного процесу, а особливо іноземців та осіб без громадянства.

Метою цієї статті є визначення сутності та особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства.

Результати

У тлумачних словниках української мови до слова «статус» (від лат. «status» — становище) наводяться такі визначення: це стан, положення, становище, позиція чогось або когось у будь-якій структурі, системі; якийсь стан чого-небудь [3, с. 671]. У сучасному житті термін «статус» використовується досить широко. Він застосовується для позначення положення певних елементів у межах тієї чи іншої системи, однак, історично його виникнення пов'язане саме із соціальною системою та соціальними відносинами.

В. В. Вербець, О. А. Субот та Т. А. Христюк визначили соціальний статус як положення соціального суб'єкта в суспільстві, що передбачає для нього певні специфічні права і обов'язки, правила поведінки. Таким чином, підсумовують дослідники, соціальний статус визначає становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів і груп, яке визначається за соціально значущими для даної соціальної системи критеріями (економічними, політичними, соціально-правовими, професійно-кваліфікаційними, тощо) [4].

А. М. Михненко та Е. М. Макаренко зазначають, що соціальний статус — це сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язаних з виконанням первинної соціальної ролі, яка виявляється у формі поведінки, очікуваної відповідно до становища у суспільстві [5, с. 675].

Г. В. Дворецька, розкриваючи зміст теорії соціального статусу, відмічає, що вона є складовою частиною концепції соціальної стратифікації. Згідно з останньою, соціальна нерівність — це нерівність статусів, що впливає зі здатності чи нездатності індивідів виконувати ту чи іншу соціальну роль. Соціальний статус — позиція людини чи групи в суспільстві, яка визначається соціальними ознаками (економічне забезпечення, фахова кваліфікація, освіта, політичні можливості, тощо) і демографічними особливостями (стать, вік, тощо).

Отже, враховуючи вищевикладене, можемо зробити висновок про те, що соціальний статус суб'єкта — це його становище, положення у суспільстві в цілому або у певній окремій системі соціальних відносин, яке визначається соціальними нормами із врахуванням набутих та (або) вроджених соціально значущих властивостей суб'єкта.

О. Ф. Скакун характеризує соціальні норми як систему правил поведінки загального характеру, що складаються у відносинах між людьми в певному суспільстві у зв'язку з виявом їх волі (інтересу) і забезпечуються різними засобами соціального

впливу. Науковець підкреслює, що це не просто правила, оскільки правила існують і в несоціальних утвореннях, таких, наприклад, як математика, граматики, техніка й інші (технічні норми), а правила чітко вираженого соціального характеру [6, с. 268].

Тож з викладеного видно, що соціальні норми виступають одним із ключових засобів підтримки цілісності суспільства, стабільності та злагодженості його функціонування як системи. За своєю сутністю соціальні норми являють собою правила поведінки, які визначають можливі, бажані та необхідні (обов'язкові) варіанти, моделі поведінки суб'єктів у суспільстві в цілому чи в певній соціальній групі.

Серед інших різновидів соціальних норм особливий інтерес для нас становлять норми права, які, в силу своєї природи і обумовлених нею регулятивних властивостей, виступають одним із основних засобів регламентації суспільних відносин у всіх сучасних демократичних країнах.

М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. з приводу норми права відзначають, що вона — це первинний, окремо взятий найменший структурний елемент права, правило поведінки, що визнане і охороняється державою. Норма права безпосередньо нормує, надає юридичного значення суспільним відносинам і знаходить свій зовнішній вираз у правовому приписі [7, с. 258].

З викладених наукових точок зору щодо розуміння поняття «норма права» («правова норма», «юридична норма») видно, що, хоча вона (норма права) і виступає засобом соціальної регуляції суспільних відносин, як і будь-яка інша соціальна норма, втім, має ряд специфічних властивостей, що суттєво її відрізняють від інших різновидів соціальних норм та роблять такою важливою для регулювання зазначених відносин. Такими властивостями норм права, зокрема, є:

загальнообов'язковий характер норм права, тобто вказівки, що містяться у них, мають виконуватися усіма суб'єктами, які потрапляють у сферу їх регулятивного впливу;

зовнішня та внутрішня формалізованість. Перша означає, що норми права закріплюються у вигляді конкретних положень у відповідних правових джерелах. А друга — що вони (норми права) мають чітку внутрішню структуру (будову), яка обумовлює логіку викладення їх змісту. Зауважимо, що йдеться не про зміст вимог, що закріплюються у нормі права, а про порядок, послідовність розміщення цих вимог у нормах, про їх внутрішню організацію. Елементи класичної норми права можна умовно відобразити за такою схемою: «якщо – тоді – у протилежному разі» чи «якщо – тоді – а інакше». В елементах норми права (якими є гіпотеза, диспозиція, санкція), як справедливо зазначає;

наявність чіткого кола суб'єктів, уповноважених на прийняття та введення в дію правових норм, а також на офіційні процедури здійснення цього;

забезпеченість належного виконання норми права учасниками суспільних відносин силою державного впливу, аж до примусу;

визначають конкретні права, обов'язки та відповідальність учасників суспільних відносин, а також інші юридично значущі аспекти останніх.

Наведені ознаки – не єдині специфічні властивості норм права, однак, саме ці, на нашу думку, найбільш змістовно відображають відмінність правових норм від інших різновидів соціальних норм та характеризують важливість перших для визначення соціального статусу суб'єктів, який прийнято іменувати правовим.

Досить змістовну позицію щодо сутності та ключових властивостей правового статусу висловлюють О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко. Правники зауважують, що складні зв'язки між державою та індивідами, а також між індивідами у державно-організованому суспільстві фіксуються державою у юридичній формі – у формі прав, свобод та обов'язків. У своїй єдності саме вони складають правовий статус, який, у свою чергу, відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та

стан законності. Правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища, а й характеризує реальну взаємодію держави та особи [8].

Н. К. Шаптала та Г. В. Задорожня зазначають, що правовий статус особи – юридично закріплене становище особи як соціального суб'єкта в суспільстві, тобто це сукупність прав та обов'язків особи, які визначені та гарантовані Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [8].

З точки зору Ю. С. Шемшученка та В. Д. Бабкіна, правовий статус – це сукупність прав і обов'язків, що визначають юридичний стан особи, державного органу чи міжнародної організації, комплексний показник становища певного прошарку, групи чи індивідів в соціальній системі, один з найважливіших параметрів соціальної стратифікації [8, с. 225].

Отже, з урахуванням вищевикладеного, можемо дійти висновку про те, що правовий статус суб'єкта (індивідуального чи колективного) являє собою комплексну соціально-правову категорію, яка відображає юридичне становище цього суб'єкта у суспільстві і державі.

Відповідно до ст. 2 закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, законами України, а також міжнародними договорами України [9].

У разі якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені цим Законом, застосовуються правила, передбачені таким міжнародним договором України.

Відповідно до ст. 3 закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави [10, с. 235].

Висновки

Отже, зроблено висновок, що соціальний статус суб'єкта – це його становище, положення у суспільстві в цілому або у певній окремій системі соціальних відносин, яке визначається соціальними нормами із врахуванням набутих та (або) вроджених соціально значущих властивостей суб'єкта. Змістом даного статусу є певний набір соціальних можливостей, привілеїв суб'єкта, а також його обов'язків, виконання яких очікується від нього іншими членами соціуму чи певної соціальної групи, до якої належить суб'єкт. У своїй сукупності ці можливості та обов'язки формують соціальну роль суб'єкта у тій чи іншій соціальній системі.

Зазначено, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Підкреслено, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, законами України, а також міжнародними договорами України.

Перспективними подальшими науковими дослідженнями слід визначити сутність та особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства в *країнах-членах Європейського союзу*.

Список використаних джерел:

1. Падалка О.А. Щодо сутності правового статусу Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. №3. С. 72–76.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Січкач В. О. Використання досвіду поліції зарубіжних країн в діяльності міліції України по забезпеченню прав та свобод людини (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ. Донецьк, 2007. 179 с.
4. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : ФОЛІО, 2006. 624 с.
5. Дрозд О.Ю. Адміністративна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.Ю. Дрозд ; Акад. упр. М-ва внутр. справ. Київ, 2010. 20 с.
6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навчальний посібник . Київ : Атіка, 2008. 624 с.
8. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні Київ, 1997. 40 с.
9. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
10. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз : монографія. Харків : Константа, 2019. 490 с.